

ISSN 1648-0627 print

ISSN 1822-4202 online

VERSLAS: TEORIJA IR PRAKTIKA
BUSINESS: THEORY AND PRACTICE<http://www.btp.vgtu.lt>; <http://www.btp.vgtu.lt/en>

2007, Vol VIII, No 1, 19–23

ISTORINIS METODOLOGINIS DARBO RINKOS SAMPRATOS ASPEKTAS

Algis Šileika¹, Daiva Andriušaitienė²

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva
El. paštas ¹algis.sileika@dsti.lt; ²daiva.andriusaitiene@dsti.lt

Įteikta 2006-09-30; priimta 2006-12-19

Santrauka. Kas yra prekė darbo rinkoje – darbo jėga, darbas ar darbo paslaugos? Kas yra darbo rinka? Kuo skiriasi sąvokos *darbo jėgos rinka* ir *darbo išteklių rinka*? Tai, jog šios sąvokos nepakankamai aiškiai konceptualiai apibrėžtos, rodo pernelyg dažnas jų painiojimas – netgi mokslinėje literatūroje. Straipsnyje motyvuojama, kad rinkoje perkama ne darbo jėga, o darbas – funkcinė darbo jėgos būseną. Būtent darbas yra pagrindinis darbo rinkoje besiformuojančios darbo paklausos ir pasiūlos objektas. Visi darbo rinkos subjektų santykiai fokusuojami samdos santykiuose, kurie tampa pagrindiniu ją pačią formuojančiu elementu.

Reikšminiai žodžiai: darbo jėga, darbas, darbo rinka, samdos santykiai.

HISTORICAL METHODOLOGICAL ASPECT OF LABOUR MARKET CONCEPTION

Algis Šileika¹, Daiva Andriušaitienė²

Vilnius Gediminas Technical University, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lithuania
E-mail: ¹algis.sileika@dsti.lt; ²daiva.andriusaitiene@dsti.lt

Received 30 September 2006; accepted 19 December 2006

Summary. What is the commodity in the labour market – labour force, labour or labour services? What is the labour market? What is the difference between labour force market and labour resources market? Rather frequent confusion of these conceptions (even in scientific literature) shows that these conceptions are not clearly conceptually determined. The article indicates that not labour force but labour – functional status of labour force – is purchased in the market. Namely labour is the main object of labour demand and supply. All relations with labour market subjects focus on hiring relations and these become the main conditioning element. Thus when designing the measures of labour market policy and looking for their improvement, it is important to remember that driving forces as well as “short” places of essential factors determining the working of economic mechanism focus namely on hiring relations.

Keywords: labour force, labour, labour market, hiring relations.

1. Įvadas

Darbo rinkos politikos programų ir priemonių kūrimas bei taikymas, siekiant subalansuoti darbo pasiūlą ir paklausą, turi remtis esminėmis darbo rinkos teorinėmis nuostatomis, tačiau kai kurie pagrindiniai metodologiniai šios rinkos klausimai ir netgi sąvokos vis dar išlieka diskusijų objektas.

Kas yra prekė darbo rinkoje – darbo jėga, darbas ar darbo paslaugos? Kuo skiriasi sąvokos *darbo rinka*, *darbo jė-*

gos rinka ir *darbo išteklių rinka*? Tai, jog šios sąvokos nepakankamai aiškiai konceptualiai apibrėžtos, rodo pernelyg dažnas jų painiojimas netgi mokslinėje literatūroje. Rinkos samprata yra neatsiejama nuo mainų proceso, kurį suprantame kaip ekonominių santykių tarp savarankiškų ūkio subjektų formą, esant visuomeniniam darbo pasidalijimui. Esant prekiniam ir piniginiam santykiams, mainai įgauna rinkos formą, kuri reguliuoja jėgas, formuojančias prekių kainas, jų paklausą, pasiūlą ir struktūrą. Rinkoje

vyksta visuomeninis prekių vertinimas ir jos subjektų ekonominių interesų derinimas.

Darbo rinką galima apibūdinti kaip rinkos posistemį arba, populiariai kalbant, jos sudėtinę dalį, kur pirkimo-pardavimo objektas yra specifinė prekė – potencialus darbuotojas. Taigi ši darbo rinka – tai specifinė mainų forma, prekiniais ir piniginiiais santykiais įtraukianti potencialų darbuotoją į darbo procesą ir formuojanti atitinkamų ekonominių santykių sistemą tarp pagrindinių ekonominių veiksnių – darbo ir kapitalo.

Tačiau kas gi yra tas darbas, kaip vienas iš pagrindinių gamybos veiksnių? Koks yra santykis darbo, kaip veiksnio, su darbo subjektu? Pagaliau, ką darbo rinkoje perka kitas gamybos veiksnys – kapitalas: darbo subjektą, potencialias ar funkcines subjekto galimybes? Šių sąvokų painiojimas neretai tampa tarsi paslėpta problema, su kuria susiduriama atliekant išsamesnę darbo rinkoje vykstančių procesų analizę: klaidinga darbo rinkos elementų samprata neretai nulemia klaidingą jų hierarchinės struktūros identifikavimą, o tai tampa prielaida sisteminiams darbo rinkos politikos priemonių paieškos klaidoms. Šiame straipsnyje siekiama panagrinėti pagrindinius metodologinius darbo rinkos sampratos klausimus – istoriniu metodologiniu aspektu darbo rinką identifikuoti kaip savarankišką ekonominės sistemos raidos suformuotą posistemį ir apibūdinti sudėtinę jo dalis bei jų sąryšio varomąsias jėgas.

2. Pirkimo-pardavimo objektas darbo rinkoje

Analizuojant istoriniu požiūriu, darbo rinka, kaip ekonomikos posistemis ir savarankiška sistema, susiformavo darbo pasidalijimui sukėlus mainų poreikį, kuris tapo pagrindu prekiniams-piginiams santykiams plėstis ir evoliucionuoti (1 pav.).

Procesui vis sudėtingėjant, ši specifinių sudėtingų ryšių sistema tapo atskiru ekonominės sistemos posistemiu, aprėpiančiu ir jungiančiu visą ekonominę sistemą pagal tik jai būdingus dėsningumus. Tas sudėtingas ekonomikos posistemis išsiskiria savo pagrindinės, kaip tarpininko tarp darbo ir kapitalo, funkcijos ypatingumu. Ši funkcija ypatinga ne tik tuo, jog pirkimo-pardavimo procesu jungia du

pagrindinius gamybos veiksnius – darbą ir kapitalą, bet ir tuo, jog jai turi įtakos itin daug objektyvių ir subjektyvių veiksnių.

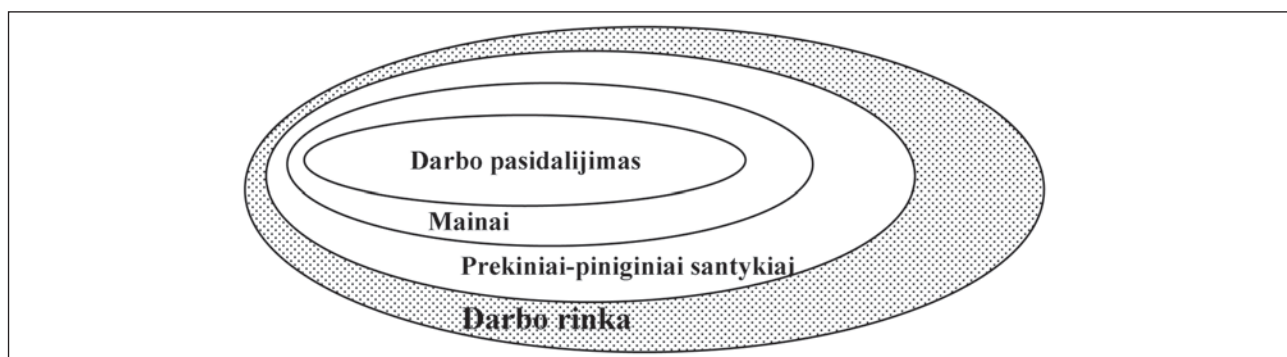
Dėl to, kas yra pirkimo ir pardavimo objektas darbo rinkoje, jau nuo 19 a. vidurio iki šių dienų nesibaigia mokslinės diskusijos. Dar K. Marx savo garsiajame „Kapitale“ kritikavo klasikinės politinės ekonomijos atstovų – A. Smith, D. Ricardo, J. B. Say – ir kai kurių kitų ekonomistų nuomonę, kad darbo rinkoje kapitalistas perka darbą. Ekonominės minties istorikai Ch. Gide ir Ch. Rist, apibendrinami šios problemos aiškinimą minėtame K. Marx darbe, pateikia jo išvadą, kad „samdomojo darbo sistema reiškia tai, kad kapitalistas perka darbininkų *darbo jėgą*“ [1].

Vėliau jau neoklasikinės mokyklos pradininkas A. Marshall teigė, jog „žmogiškasis gamybos veiksnys nėra parduodamas ar perkamas, kaip mašinos ar kitokie gamybos veiksniai“ ir kad „darbuotojas parduoda savo darbą, tačiau pats jis lieka savo paties savininku“ [2]. Be to, savo darbe „Ekonomikos teorijos principai“ jis šalia sąvokos *darbo pardavimas* vartojo ir sąvoką *darbo paslaugų pardavimas* [2], o rinką, kur parduodama ši specifinė prekė, jis vadino *darbo rinka*.

J. A. Shumpeter veikale „Ekonomikos raidos teorija“ pažymėjo, kad „jeigu mes abstrahuojamės nuo vergvaldytės, tai turime teisę pasakyti, kad žmogus negali parduoti savo darbo jėgos kaip tokios“. Dėl to, nagrinėdamas pirkimo-pardavimo objektą, jis vartojo darbo *paslaugų sąvoką*, o rinką taip pat vadino *darbo rinka* [3].

R. Ehrenberg ir R. Smith taip pat teigė, jog darbo rinkoje parduodamos tik darbo paslaugos: „Galima teikti darbo paslaugas, tačiau pačių darbuotojų negalima nei nupirkti, nei parduoti“. Toliau jie pažymėjo: „Kadangi darbo paslaugos neatsiejamos nuo pačių darbuotojų, tai jų (paslaugų) įsigijimo sąlygos dažnai yra ne mažiau svarbios nei jų kaina“ [4].

R. Barro taip pat vartoja ir *darbo jėgos*, ir *darbo paslaugų* sąvokas, nurodydamas, jog „darbo jėga yra siūloma samdytojams, kurie formuoja jos paklausą ir atlygina jai darbo užmokesčiu“. Čia pat jis teigia, jog „darbo paslaugos gali teikti tiesioginę naudą tiems, kuriems jų reikia“ [5].

1 pav. Darbo rinkos, kaip savarankiško ekonomikos posistemio, formavimasis

Fig 1. Formation of labour market as an independent economic subsystem

N. G. Mankiw vadovėlyje „Makroekonomika“ [6], McConnell, Campbell, R. Stanley ir L. Brue vadovėlyje „Economics“ [7] bei E. G. Dolan ir J. Lindsay vadovėlyje „Rinka: mikroekonominis modelis“ [8] vartoja sąvokas *darbo rinka* ir *darbo paklausa*. S. Fisher, R. Dornbusch ir R. Shmalenzi vadovėlyje „Ekonomika“ [9] bei R. Pindick bei D. Rubinfeld vadovėlyje „Makroekonomika“ [10] vienu metu vartoja sąvokas *darbo jėgos rinka* ir *darbo rinka*, *darbo jėgos pasiūla* ir *darbo pasiūla*.

Analizuojant problemą, kas perkama rinkoje – darbas ar darbo jėga, svarbu išsamiau metodologiškai panagrinėti patį *darbo turinį*. Vakarų šalyse vyraujančiose ekonomikos teorijose darbas suprantamas kaip „fiziniai ir protiniai žmonių sugebėjimai, kurie gali būti naudojami prekėms ir paslaugoms gaminti“ [7]. Taigi darbo kategorijos samprata vienu metu apima dvi jo būsenas: potencialią – žmogaus gebėjimą dirbti – ir funkcinę – šio gebėjimo dirbti naudojimą gamyboje. Šias dvi darbo puses išvelgė dar K. Marx ir labai kūrybiškai panaudojo kurdamas pridėtosios vertės teoriją ir ją pagrįsdamas kapitalistinio išnaudojimo esmę. Jo koncepcijoje *potenciali darbo būsena*, t. y. žmogaus gebėjimas dirbti, sudaro *darbo jėgos* sąvokos turinį, o *funkcinė būsena*, arba gebėjimo dirbti naudojimas gamyboje, – *darbo* sąvokos turinį. Tai pirma.

Antra, K. Marx pateikė argumentus, kad darbo kaip darbo jėgos funkcinės būsenos pardavimas nėra galimas, nes negalima parduoti to, ko dar nėra – juk darbas neegzistuoja be gamybos proceso. Antra vertus, kai šis procesas vyksta, darbo jėga jau priklauso kapitalistui (būtent ją šis perka), o ne darbuotojui.

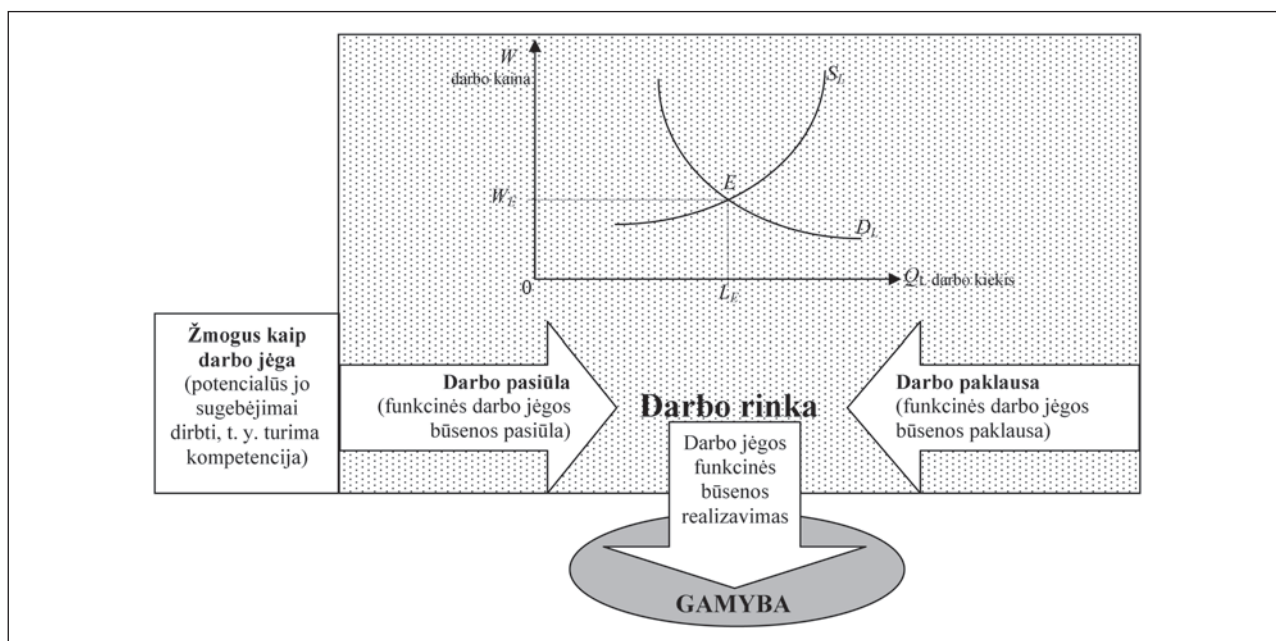
Ir trečia – tik darbo jėga turi savybę kurti didesnę vertę negu jos pačios vertė, t. y. kurti pridėjamą vertę.

Toks vieno darbo proceso dviejų būsenų (potencialios ir funkcinės) suabsoliutinimas leido K. Marx pagrįsti kapitalistinio išnaudojimo esmę. Ir atvirkščiai, pripažinimas, kad kapitalistas perka ne darbo jėgą, o darbą, kartu reikštų ir ekvivalentinių mainų tarp darbo ir kapitalo pripažinimą arba tektų daryti prielaidą, kad šie mainai yra neekvivalentiški, o tai reikštų vertės dėsnio paneigimą ir prieštarautų pačiai rinkos ūkio esmei.

Vėlesnių ekonomikos mokyklų atstovai, toliau plėtodami darbo sąvokos, kaip jo dviejų būsenų (potencialios ir funkcinės) supratimą, vis įtikinamiau grindė nuomonę, kad šių būsenų išskyrimą reikėtų suprasti ne tiesiogiai, o tik kaip teorinę abstrakciją, netaikytiną praktinėje darbo rinkos analizėje – joje dvi aptariamoms darbo būsenoms yra vieningos ir iš esmės neatskiriamos. Pavyzdžiui, A. Marshall jau minėtame veikalė „Ekonomikos mokslo principai“, tirdamas darbo veiksnį, analizės procese nuosekliai aptaria gyventojus, jų sveikatą, gamybinį mokymą ir t. t., t. y. eina nuo atskiro žmogaus prie tautos gebėjimų gamyboje analizės [2].

Toks metodologinis požiūris į darbą leido išplėtoti dar J. B. Say sukurtą vadinamąją trijų gamybos veiksmų teoriją, kurioje darbas, kaip gamybos veiksnys, traktuojamas kaip esminis darbo rinkos elementas, kartu įrodomas ir mainų ekvivalentiškumą joje. Antra vertus, iš tokio požiūrio logiškai išseina, kad darbas, kaip gamybos veiksnys, ekonominių gėrybių gamyboje teikia paslaugas – darbo paslaugas.

Vadinasi, *reikėtų pripažinti mokliškai pagrįstą koncepciją, kad rinkoje perkama ne darbo jėga, o darbas. O pačioje darbo rinkoje, schemiškai kalbant, formuojasi būtent darbo paklausa bei pasiūla ir atitinkama jo (darbo) kaina* (2 pav.).

2 pav. Darbo pasiūlos ir paklausos formavimasis

Fig 2. Labour supply and labour demand formation

Pažymėtina, kad išdėstytasis požiūris nepaneigia ekonomikos terminologijoje jau „prigijusių“ *darbo jėgos* ir *darbo išteklių* sąvokų. Nepaisant kai kurių diskutuotinių šių sąvokų niuansų, darbo jėga (tiksliau – visuminė darbo jėga) įvertinami (ir vadinami) darbingo amžiaus šalies gyventojai (užimtieji ir bedarbiai), kurie nori ir gali dirbti, o darbo ištekliai – sąvoka, vartojama kaip sąvokos *darbo jėga* sinonimas [4, 7, 9, 11, 12].

3. Darbo rinką formuojantis pagrindinis ekonominis santykis

Diskusinis yra ir darbo rinką formuojančio pagrindinio ekonominio santykio išskyrimo klausimas. Nagrinėjant bet kurią ekonominės sistemos santykiškai savarankišką dalį – posistemį (šiuo atveju darbo rinką), pirmiausia būtina išskirti jos bazinius ekonominius santykius, atskleisti jų sąveiką, kartu išskiriant tuos iš jų, kurie tiriamajame posistemyje užima centrinę, pagrindinę vietą ir atlieka *ši posistemį formuojančias funkcijas*. Galima, matyt, pritarti tų autorių metodologiniam požiūriui [13], kurie, nagrinėdami darbo rinką, akcentuoja šias tokių bazinių ekonominių santykių grupes: santykiai dėl darbo rinkos subjektų ekonominių poreikių formavimosi ir jų tenkinimo; darbo santykiai; nuosavybės santykiai; ekonominę subjektų veiklą bei elgseną išreiškiantys santykiai.

Subjektų *ekonominiai poreikiai* yra bet kurios ekonominės veiklos pagrindas. Ekonominis poreikis – tai ne tik objektyvi ekonominės gėrybės reikmė, bet ir aktyvi vidinė subjektų būseną, nukreipta į poreikio objekto pasisavinimą, verčianti juos elgtis tam tikru būdu. Ekonominiai poreikiai transformuojasi į ekonominius interesus, kurie pagal savo prigimtį pasireiškia kaip specifiniai ūkinės veiklos motyvai. Šiuo požiūriu darbo rinką – tai santykiai, nusa-

kantys darbuotojų, siekiančių gauti darbą, ir darbdavių, konkrečiomis darbo vietomis formuojančių darbo jėgos paklausą, interesų sąveika ir jų realizacija.

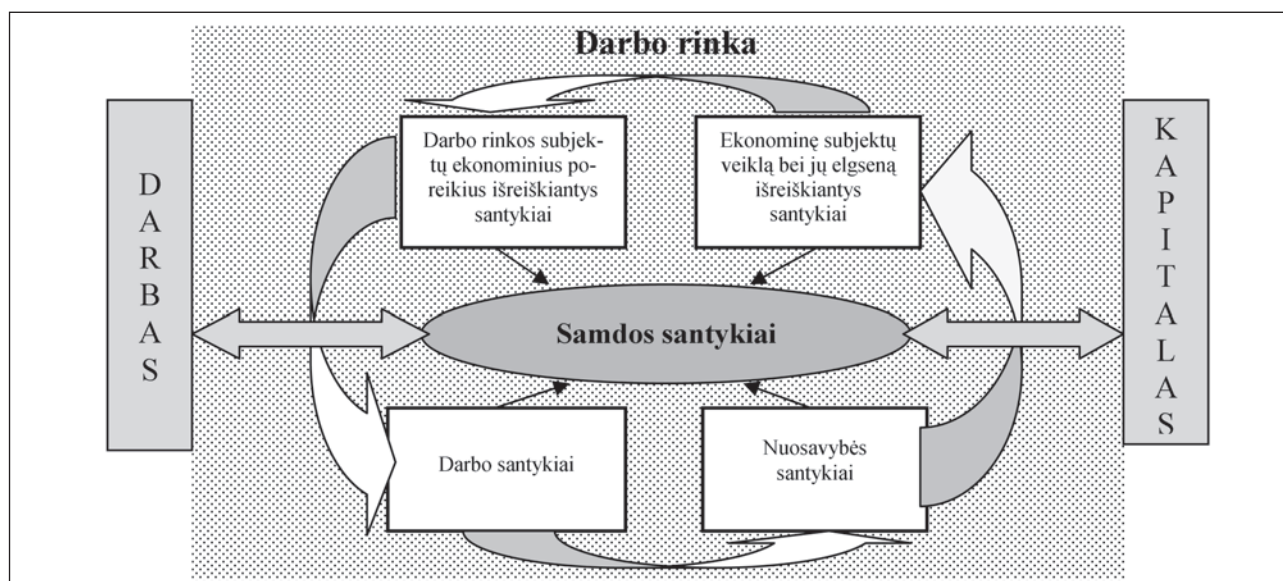
Subjektų ekonominių poreikių ir ekonominių interesų tenkinimas įmanomas tik *per darbą*. Pasirengimas darbui ir jo realizavimas objektyviai reikalauja atitinkamų darbo santykių, kur darbo rinka pasireiškia kaip vienas iš visuomeninio darbo pasidalijimo posistemių, esant prekiniam-piniginiam santykiams. Remiantis šiuo aspektu, darbo rinka – tai socialinių-ekonominių santykių dėl samdos sąlygų ir aktyviausio visuomeninės gamybos proceso veiksnio (potencialaus darbuotojo) įtraukimo į minėtą procesą sistema.

Ekonominių gėrybių gamyba, cirkuliacija ir vartojimas numato ir jų socialinę fiksaciją bei pasisavinimą, t. y. *nuosavybės santykius*. Šiuo požiūriu darbo rinka gali būti vaizduojama kaip posistemis, kuriame gamybos veiksniai – darbas ir kapitalas, kaip savininkai, sąveikauja dėl bendro ir efektyvaus šių veiksnių naudojimo.

Nuosavybės santykiai realizuojasi visuomeninės reprodukcijos procese, kur darbo rinkos subjektai objektyviai atlieka skirtingus vaidmenis gamybos ir jos rezultatų pasisavinimo procesuose, o tai lemia ir *jų veiklos bei elgsenos specifiką*. Antra vertus, darbo rinka – tai visada ir darbuotojo, ir darbdavio tarpusavio priklausomybės santykiai.

Kaip matome, baziniai ekonominiai santykiai yra glaudžiai tarpusavyje susiję priežastiniais ir pasekmiais ryšiais: ekonominiai poreikiai lemia darbo būtinumą, o pagrindiniu darbo reguliavimo veiksmu tampa nuosavybės santykiai, nusakantys ir darbo rinkos subjektų veiklą bei elgseną šioje rinkoje. Tai schemiškai pavaizduota 3 pav.

Suprantama, kad schemoje pavaizduotos ekonominių santykių grupės yra glaudžiai susijusios tarpusavyje persipynusios ir tik teorinės abstrakcijos būdu jas galima logiš-

3 pav. Darbo ir kapitalo sąveika darbo rinkoje

Fig 3. Interaction between labour and capital in labour market

kai išskleisti, kartu pagrindžiant ir jų sąryšio logiką bei vartojamas jėgas.

Dar neaparta viena iš schemos grandžių – *samdos santykiai*, kuriais į darbo rinką integruojasi visų keturių rūšių minėtieji ekonominiai santykiai, ir kurie tampa ją pačią formuojančiu elementu, t. y. šios rinkos *pagrindiniu ekonominiu santykiu, jos branduoliu*.

Dėstoma nuomonė grindžiama tuo, kad ekonomikos teorijoje vadovaujama metodologine nuostata, jog ekonominiai santykiai (jų grupės) yra subordinuoti. Kitaip sakant, juose visuomet galima išskirti *pirminius* (esminius) santykius ir *išvestinius* – antrinius, tretinius ir t. t., t. y. priklausančius nuo pirminių. Štai prie tokių pirminių, darbo rinką formuojančių santykių ir priskirtini samdos santykiai. Nereikia įrodinėti, kad tik jiems palankiai susiklosčius, užtikrinamas erdvinis struktūrizuotos darbo jėgos pasiskirstymas pagal ekonomines veiklas, ūkio vienetus, profesijas, kvalifikacines grupes ir kt., artėjama prie būsenos, kai darbo jėga atitinka ūkio poreikius, ir kartu realizuojami tiek darbo rinkos subjektų ekonominius poreikius išreiškiantys santykiai, tiek ir darbo, nuosavybės bei ekonominę subjektų veiklą ir elgseną šioje rinkoje išreiškiantys santykiai.

Antra vertus, samdos santykiai turi baigtinę ekonominę formą, jungiančią į bendrą visumą anksčiau aptartų darbo rinkos bazinių ekonominių santykių blokus ir užtikrinančią jų realizavimąsi konkrečioje ūkinėje veikloje bei pozityvią raidą. Būtent tokios charakteristikos iš bet kurio ekonominio posistemio bazinių ekonominių santykių visumos ir išskiria tokį santykį, kuris atlieka tą posistemį formuojančio elemento funkciją.

4. Išvados

1. Ekonominės literatūros kritinė analizė leido autoriams darbo turinyje išskirti dvi jo būsenas – potencialiąją, t. y. žmogaus gebėjimą dirbti, ir funkcinę, t. y. šio gebėjimo realizavimą gamyboje, bei pagrįsti nuostata, kad darbo rinkoje perkama ne darbo jėga, o darbas – funkcinė darbo jėgos būseną. Būtent jis yra pagrindinis darbo rinkoje besiformuojančios darbo paklausos ir pasiūlos sąveikos objektas. Darbo rinkoje formuojasi būtent darbo paklausa bei pasiūla ir atitinkama jo (darbo) kaina.

2. Visi darbo rinkos subjektų santykiai fokusuojasi sam-

dos santykiuose, kurie tampa pagrindiniu ją pačią formuojančiu elementu, t. y. šios rinkos pagrindiniu ekonominiu santykiu, kuriame realizuojami tiek darbo rinkos subjektų ekonominius poreikius išreiškiantys santykiai, tiek darbo, nuosavybės ir ekonominę subjektų veiklą bei elgseną šioje rinkoje išreiškiantys santykiai. Todėl, kuriant darbo rinkos politikos priemones, orientuotas į darbo rinkos pasiūlos ir paklausos derinimo tobulinimą, ir ieškant jų veiksmingumą didinančių svertų, būtina turėti omenyje, kad būtent samdos santykiuose koncentruojasi darbo rinkos ekonominių mechanizmų veikimą lemiančių esminių veiksmų vartojamosios jėgos bei „siauros“ vietos.

Literatūra

1. *Ekonominių teorijų istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1932. 776 p.
2. МАРШАЛЛ, А. *Принципы экономической науки*, Т. 2. Москва: Издательская группа «Прогресс», 1993. 309 с.
3. ШУМПЕТЕР, И. *Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры)*. Москва: Прогресс, 1982. 371 с.
4. ЭРЕНБЕРГ, Р. Дж. *Современная экономика труда. Теория и государственная политика*. Москва: МГУ, 1996. 777 с.
5. БАПП, Р. *Политическая экономия*. Т. 2. Москва: Прогресс, 1995. 749 с.
6. MANKIW, N. GREGORY. *Macroeconomics*. New York: Worth Publishers, 2003. 531 p.
7. MCCONNELL, C.; STANLEY, R.; BRUE, L. *Title Economics: principles, problems, and policies*. London: McGraw-Hill, 1993. 782 p.
8. ДОЛАН, Э. Д. *Рынок: микроэкономическая модель*. Москва: «АвтоКомп», 1992. 252 с.
9. ФИШЕР, С.; ДОРНБУШ, Р.; ШМАЛЕНЗИ, Р. *Экономика*. Москва: Дело, 1993. 829 с.
10. ПИНДАЙК, Р.; РУБИНФЕЛЬД, Д. *Экономика*. Москва: Дело, 1992. 509 с.
11. ХУССМАННС, Р. *Международные измерения экономической активности, занятости, безработицы и неполной занятости*. Москва: Финстатинформ, 1996. 67 с.
12. *Darbo rinkos terminai ir sąvokos*. Vilnius: Agora, 1998. 113 p.
13. ГЕРАСИМОВ, Н. В. *Экономическая система: генезис, структура, развитие*. Минск: Наука и техника, 1991. 351 с.

Algis ŠILEIKA. Doctor Habil, Professor. Department of Social economy and management, Business Management Faculty, Vilnius Gediminas Technical University. Research interests: social economy, social policy, living standards, social services, labour market.

Daiva ANDRIUŠAITIENĖ. PhD Student at Vilnius Gediminas Technical University, Department of Social economy and management, Business Management Faculty. Research interests: labour market, depressed regions, labour market vocational training.